

Faust fordításjelenete mint írásaktus

Absztrakt. Friedrich Kittler *Lejegyzőrendszerek 1800/1900* című könyvének egyik pillére Faust fordításjelenetének értelmezése; Kittler szerint ez az a pont amikor a fordítás hermeneutikává válik. Az Újszövetség első sorának fordítása közben azonban az értelmezés helyett a fordítás praxisa kerül előtérbe. Amennyiben a fordítás sikere sorok és betűk számlálásán, a nyelv ritmusán múlik, akkor Faust jelenetét szükségszerűen írásaktusként kell értenünk. Ennek során az értelmezés hermeneutikája helyett az írás gyakorlata, a jelentésalapú fordítás helyett a szövegek ritmusa kerül középponti szerepbe.

Hozzászólásomban Kittler *Lejegyzőrendszerek 1800/1900* című munkájának egy fejezetére, a *Faust* közismert fordításjelenetének értelmezésére koncentrálok, miközben igyekszem lehetséges új perspektívákra is rámutatni. Bizonyos értelemben arra teszek itt kísérletet, hogy Kittlerrel olvassak Kittlerrel szemben, amivel korántsem az a célom, hogy a könyv koncepcióját kérdőjelezsem meg – erre ez az egyetlen fejezet és hozzászólásom terjedelme sem lenne alkalmas –, hanem hogy Kittler fordításfogalmán keresztül és részben ennek ellenében hívjam fel a figyelmet arra, hogy a fordítás soha nem kerülhet meg bizonyos gyakorlati, a nyelv anyagosságát illető összefüggéseket.

Kittler értelmezésének markáns, de a fordítás szempontjából erőteljesen leegyszerűsítő következtetései abból az igényből fakadhatnak, hogy a könyv koncepciója szempontjából igen fontos helyet foglal el a szóban forgó *Faust*-jelenet. A tárgyalt két – az 1800-as és az 1900-as – lejegyzőrendszert elkülönítő értelmezés ezért erőteljes dichotómiát hordoz magában. Kittler szerint az 1800-as lejegyzőrendszer kezdeteiről beszélhetünk itt, hiszen ez az a pont, amikor a fordítás hermeneutikává alakul.¹

Érdeemes azonban, mintegy ellenpontként, egy másik értelmezést is megemlíteni ezen a ponton. Ugyanezt a jelenetet Samuel Taylor Coleridge egészen másképpen olvassa egy feljegyzésében, sőt a Kittlerével ellentétes értelmezést ad, mely szerint Luther „nem érti”, amit fordít, mivel csak „betűket számlál”.² De máskor is előfordul, hogy a *Biblia* fordításával kapcsolatban ehhez hasonlóan ironikus megfogalmazásokat hallunk tőle, még ha nézőpontunkból ez az erős értékhierarchiát működtető megszólalásmód nem is tűnik feltétlenül használhatónak. Egy alkalommal a „görög fordítóval” kapcsolatban jegyzi meg, hogy „szabadságra küldte értelmét, és hagyta, hogy a tolla vegye át annak helyét”.³ Kittler és Coleridge egymással szembenálló perspektívái alap-

1 Friedrich KITTLER, *Aufschreibesysteme 1800/1900*, München: Fink, 1987, 15.

2 *The Complete Works of Samuel Taylor Coleridge*, II. kiad. W. G. T. SHEDD, New York: Harper & Brothers, 1884, 131.

3 *Uo.*, 132.

ján, még ha nem is kívánunk választani közülük, feltehetjük a kérdést: Faust mennyiben végez értelmezést és mennyiben betűszámálást, miközben az *Újszövetség* fordításába kezd; mennyiben a jelentés és mennyiben az aktusként értett írás az, ami ebben az esetben előtérbe kerül? Értelmezést végző fordításjelenetről vagy a nyelv anyagosságán alapuló írásaktusról van-e szó?

Ahogy az az általam választott cím alapján egyértelművé válik, a *Faust* szóban forgó szöveghelyét írásaktusként olvasom, ahol nem csupán az értelmezés, a jelentés kerül középpontba a fordítás során, hanem a toll (lúdtoll) és az írás ritmusa is. A következőkben ennek mintegy igazolásaképpen arra teszek kísérletet, hogy megmutassam, a szóban forgó szöveghelyen nem *János Evangéliumának*, hanem *Mózes I. könyvének* a fordítása zajlik, tehát a *Teremtés könyve* az életnek az a forrása (*Lebens Quelle*), amit Faust keres, vagy legalábbis amire jelen esetben rátalál.

Ahhoz azonban, hogy ezt megtehessük, a jelenetet az értelmezés folyamataként olvasó Kittler nézőpontját is érdemes röviden felidézni. A *Lejegyzőrendszerek* vonatkozó fejezete szerint Faust itt a *sola scriptura* elvéhez, a szóhoz való ragaszkodást hagyja hátra, és inkább valamiféle ún. „általános ekvivalenst” keres – ahelyett, hogy a részletek, a szöveget alkotó elemek kötnék le figyelmét. Mivel nem tudja, hogyan fordítsa a „kezdetben volt az Ige” sort, különböző változatokat próbál ki: „kezdetben volt az Értelem”; „Kezdetben volt [...] az Erő”; „kezdetben volt a Tett”.⁴ Ahelyett, hogy a szöveg szavaira koncentrálna, a kontextus interpretációját végzi el. A *Teremtés könyvének* megértését kísérel meg, a „szó” a teremtés alaphelyzetében betöltött szerepét értelmezi, és ilyen módon a hermeneutika hagyományait követi.

Arról azonban nem feledkezhetünk meg, hogy Kittler itt valamiféle képzelt szöveget olvas, egy hipotetikus létező – a tárgyalt fejezetben egyébként szereplő – papírfecnit, amelyen csupán ez az egyetlen sor szerepel, a három elvetett és áthúzott szóval, valamint az utolsó változattal az áthúzott szavak felett. Ez pedig azt jelenti, hogy Goethe szövegét a fordításjelenet leírásaként érti, és ebben az értelemben nem a *Faust* szövege az, amiről Kittler e helyütt beszél, hanem olyan fordítási folyamat, amely tulajdonképpen el sem kezdődött, hiszen eredménye csupán az első sor négy változata. Azt mondhatjuk tehát, hogy miközben Faust több alkalommal megpróbálja elkezdni szövegét, újra és újra megállítva, majd ismét elindítva a folyamatot, nem *János Evangéliumának* a fordítása történik; egy teljesen új szöveg jön itt létre, amely a szóban forgó első sor változatait vagy lehetséges fordításait tartalmazza. Ugyanakkor mindeközben olyan fordításaktus történik, amelyet éppen ez az új szöveg hajt végre.

János Evangéliuma és a *Teremtés könyve* ugyanazon felütéssel kezdődik, mint a *Faust* itt idézett részlete: „Kezdetben...”, a Faust által leírt utolsó változat pedig („Kezdetben volt a tett”)⁵ már a *Teremtés könyve* első sorának fordításaként olvasható: „Kezdetben teremté az Isten az eget és a földet.” Ugyanakkor azon túl, hogy ezen a ponton már az – itt Károli Gáspár fordításában idézett – *Biblia* lelegeje felé mozdultunk el, egy ennél jóval számottevőbb okból is belátható, hogy a *Faust* szóban forgó szöveghelye mögötti forrásszö-

4 Johann Wolfgang GOETHE, *Faust*, ford. Jékely Zoltán – Kálnoky László – Sárközi György = Uő, *Drámák 2*, Budapest: Európa, 1963, 50.

5 Uo., 52.

veg az *Ószövetség* legeleje. A *Faustban* az első mondat négy alkalommal ismétlődik, ezzel olyan ritmus jön létre, ami a *Teremtés könyvének* is sajátja a mindkét szövegben fellelhető, közös ismétléses struktúra miatt: „Kezdetben teremté Isten...”; „És monda Isten...”; „És látá Isten...” Ez az iteratív szerkezet ráadásul egészen hasonló módon épül fel a szövegekben, hiszen az ismétlődő sorok közötti első intervallum mindkét esetben hosszabb; a *Faustban* itt négy sor található, míg a későbbiekben mindig három-három. A *Teremtés könyve* is ehhez hasonlóan, rövidebben ismétlődő egységekkel folytatódik a második ismétléstől, azaz mindkét esetben gyorsuló ritmusról beszélhetünk.

Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy az első mondat után nem *János Evangéliumának* a fordítását olvassuk többé, mivel a *Teremtés könyvéhez* kerülünk egyre közelebb; tehát nem az előbbi jelentés-összefüggéseinek, hanem ez utóbbi ritmusának fordítása zajlik. Ahelyett, hogy az *Újszövetséget* kezdené el fordítani, Faust egyszerűen csak utal a – soha el nem kezdődő – fordítás nehézségeire, miközben az *Ószövetség* fordítását készíti el.

A továbbiakban arra szeretnék rámutatni, hogy az a Faust által végzett értelmezési folyamat, amelynek Kittler itt a leírását adja, maga is csupán egy írásaktussal párhuzamosan, sőt az itt bevezetett írásaktus által jöhet létre. És ezen a ponton érdemes ismét arra a megkülönböztetésre visszatérni, ami az interpretációként és betűszámlálásként értett fordítás között tehető. A Coleridge által megfogalmazott betűszámlálásnak itt annyiban mindenképpen lehet létjogosultsága, hogy ha nem is a betű, de a sorok számlálása mindenképpen része a folyamatnak. A sorszámlálás gyakorlata pedig egy erőteljesen mechanikus működéssel egészül ki, hiszen Faust saját korábbi mondatainak másolását végzi el újra és újra. Tehát ahelyett, hogy konkrétan az első mondat szavait fordítaná, írásaktust hajt végre, ahogy azt utolsó mondata önreflexív módon meg is mutatja számunkra: „ideírom: kezdetben volt a Tett!”⁶ A szövegrész először utal az ismétlődő mondatokkal kapcsolatban az írásra, ezáltal tett és írás, írás és aktus összekapcsolódását helyezi előtérbe, mely összefüggés egyébiránt az angol fordításban válik a leginkább nyilvánvalóvá, ahol az „act” és a „write” kifejezések szerepelnek. Az „act” kifejezést pedig Coleridge is használja Lutherrel kapcsolatban, hiszen vonatkozó feljegyzése szerint Luther nem írta, hanem aktussá formálta verseit.⁷

Ez az írásaktus pedig éppen a *Teremtés könyvének* a szövegével való összehasonlításban tűnik elő a legerőteljesebben, hiszen azt láthatjuk, hogy a *Faust* szövegében előkerülő ismétlésmintázatok, az ismétlés szóban forgó kódjai jelentés nélkül lépnek működésbe, és a szövegek ritmusának fent megmutatott egyezései alapján a sorszámlálás gyakorlata veszi át a szemantikai megfelelők, az „általános ekvivalens” keresésének helyét – a sorok száma, és nem a sorok jelentése válik e fordításviszonyban alapvetővé. Faust tollának mozgását tehát a forrásszöveg ritmusa irányítja, a *Teremtés könyvének* ritmusa határozza meg az írás ritmusát a jelenetben.

Miközben *János Evangéliumának* a szavaira keres ekvivalenseket, Faust a *Teremtés könyvének* olyan fordítását végzi el, amely nem a jelentésen alapul, és amely csupán az ismétlésmintázatok egyezése miatt nevezhető fordításnak. A fordítás tehát nem általános vagy univerzális (szemantikai) ekvivalen-

6 Uo., 52.

7 *The Complete Works of Samuel Taylor Coleridge*, 131.

sek keresése között történik a fenti fordításjelenetben – ami Kittlernek a fordítás ellen felhozott legfőbb érveként funkcionál –, hanem ezen mintázatok vagy kódok között. Faust szövege pedig mindezek alapján nem csupán a szövegezés szintjén jut el a „szó” kifejezéstől a „tettig”, de a fordítási folyamat közben is, hiszen éppen a szófordítás, a „szó” ekvivalenseinek a keresése helyét foglalja el a tett, az írás aktusa.

Feltételezve, hogy Walter Benjaminnak igaza van, amikor a *Teremtés könyvével* kapcsolatban azt állítja, hogy pontosan a szöveg ismétléseiből adódó nyelv ritmusa az, ami által a világ teremtésének aktusa megtörténhet,⁸ e szöveg fordítása leginkább e ritmus működtetése által állhat elő – Faust szövege pedig ezt a ritmusfordítást el is végzi. Mindösszesen tehát azt mondhatjuk, hogy amennyiben egy ilyen fordítás sikere sorok és betűk számlálásán, a nyelv ritmusán múlik, akkor Faust fordításjelenetét szükségszerűen írásaktusként kell értenünk, amely során az értelmezés hermeneutikája helyett az írás gyakorlata, a jelentésalapú fordítás helyett a szövegek ritmusa kerül középponti szerepbe. És bár a Kittler által a két lejegyzőrendszer között tételezett különbségek ezáltal korántsem kérdőjeleződnek meg, az általa felvázolt, a fordítást illető dichotómia a fentiek alapján felbomlani látszik. A fordítás kizárólag értelmezésként való elképzelése, úgy tűnik, megkerüli a tényt, hogy minden fordításjelenet szükségképpen magában foglalja az írás legalapvetőbb, gyakorlati működéseit.

Irodalom

BENJAMIN, Walter, *A nyelvről általában és az ember nyelvéről* = Uő, „A szirének hallgatása”, ford. Szabó Csaba, Budapest: Osiris, 2001.

GOETHE, Johann Wolfgang, *Faust*, ford. Jékely Zoltán – Kálnoky László – Sárközi György = Uő, *Drámák 2*, Budapest: Európa, 1963.

KITTLER, Friedrich, *Aufschreibesysteme 1800/1900*, München: Fink, 1987.

The Complete Works of Samuel Taylor Coleridge, II, kiad. W. G. T. SHEDD, New York: Harper & Brothers, 1884.

Faust's Translation Scene as an Act of Writing

One of the central passages in Friedrich Kittler's *Discourse Networks* is the analysis of Faust's attempt to translate the opening lines of the gospel of John; according to Kittler, this scene represents the historical point where translation becomes hermeneutics. However, what Faust showcases in this scene is the practice of translation rather than the process of interpretation—the scene focuses on the practice of writing.

Keywords: translation, practice, act of writing, letter counting

Mezei Gábor

tudományos segédmunkatárs, ELTE BTK Modern Irodalom- és Kultúratudományi Intézet
gmezeig@gmail.com

8 Walter BENJAMIN, *A nyelvről általában és az ember nyelvéről* = Uő, „A szirének hallgatása”, ford. Szabó Csaba, Budapest: Osiris, 2001, 14–15.